

LÉT, A NÉZŐPONTJÁTSZMÁK KÖZTES DIMENZIÓJÁBAN

*Juhász Erzsébet „gondolatisága” – esszéi, följegyzései
a kilencvenes években*

HÓZSA ÉVA

„Ami egy, az bezárul.” Szilasi László megfogalmazásában idéztem azt, amit az író Juhász Erzsébet kezdettől fogva felismert, ám a kilencvenes évek esszéiben, följegyzéseiben – a rádió-effektus kidolgozásával – ez a tudás felerősödött. A gyermekkori emlék és a Krasznahorkai-novella (*Az állomáskereső*) ébreszti rá az állomások közötti ide-oda száguldás örömére (a mai olvasó persze inkább a világháló-böngészés élményét emelné ki). Az állomáskereső a Juhász Erzsébet-i opusban emblematisus jelentőségű, és összefügg azzal, amit ő Nádas Péter nyomán „gondolatiság”-nak vagy „érzékletes gondolatiság”-nak nevezett. Összefügg tehát elsősorban az esszé, a „följegyzés” műfajával, a „vetköztető” nézőpontjátizmával a szövegközi pozíció felfedezésével, amely a kilencvenes években – az egy, az egyféleség időszakában – vált igazán jelentőssé Juhász Erzsébet írói világában. 1993-ban jelentette meg *Esti följegyzések* címmel esszéit, illetve „tétova jegyzeteit” (JMMT/Forum, Újvidék, 1993), és ugyanebben az évben került kiadásra *Állomáskeresőben* című esszé-és tanulmánykötete (Jelenkor, Pécs). Mindkét kötet a háborús létről való „számadás” irodalmi dimenzióját tágitotta egy olyan korszakban, amikor a „világ legfőbb jója”, az olvasás a menekülés lehetőségét, a csillagnézéssel összefonódó írás-attitűd pedig az állomáskereső gomb elmozdítását jelenthette a szerző (és a befogadó) számára. Az irodalmi dimenzióban levés a befogadás átmeneti stációját jelzi, mert tartósan benne lenni képtelenség, miként ezt Don Quijote markánsan groteszk példája mutatja.¹ Lenni irodalmi dimenzióban Juhász Erzsébet esetében ezt jelenti: látni, a lét érzékelésének és a vetköztetés képességének birtokában lenni. A kilencvenes években tehát a szerző-én megtapasztalhatta az irodalmi dimenzió jelenvalóságát. Könyvtől könyvig haladva még inkább tudatosodott benne a fülelés és a látás, a néző-

pontok tobzódásának szükségessége. A „jó” irodalmi mű ontológiai vonatkozását hangsúlyozta mind az író, mind az olvasó részéről. Leggyakoribb műfaja éppen a „próza”, amelyet így definiált: *lét, irodalmi dimenzióban*.

Az irodalmi dimenzióban élő szerző aspektusából az esszé – Mészöly Miklóshoz kötődve – a tágasság műfaja (lásd *A tágasság mészölyi iskolája* című „esszéesszét”).²

A *följegyzés* mint műfaji megnevezés a prousti értelemben vett szabadság-szemponctot (a keretből való kilépés esélyét) emeli ki fokozottabban, amely ablakot nyit, a rálátás játéklehetőségeit adja meg az olvasónak is. A kiindulópont (például az adott olvasmány vagy emlékszilánk) csupán ürügy a (mészölyi) „közérzet” megnevezésére, a létezés-történet-átélés belátására, vagyis arra, hogy megfogalmazódhasson a véglegesen megfogalmazhatatlan.

Juhász Erzsébet olvasmányai felől érkezett az esszéhez, a följegyzésekhez, amelyeket a kilencvenes évek jelenbe vetettségének szituációjában valamiféle ráérős tempó jellemez. Szilasi László *A Kopereczky-effektus* című kötetének „esszéesszéje” Juhász Erzsébethez hasonlóan beszél az esszéről. A tanulmányírónak azonban – a szerző szellemében – csínján kell bánnia a hasonlító eljárással, ugyanis a jó írások (az esszék és a följegyzések is!) nem hasonlítanak egymásra, mindegyikük egyedi beszéd a létről, egyedi kisugárzás, minden sikerült szöveg „önnön autonóm egészével fogalmazza meg a lét irodalmi dimenzióját”.³ Szilasi műfaji megközelítése mégis összevethető Juhász Erzsébet felfogásával:

„. . . az írók meg a textológia kizárólag az olvasás kedvéért állítanak elő szövegeket. Azért vannak. Arra való tekintet nélkül. Tudniillik: mindenre való tekintet nélkül. Ehhez képest mindenféle (egyféle) tekintet szűkítés. Mivel pedig tekintet mindig van, és mindig valahonnan van, még a sok, a minél többféle nézőpont között való vibrálás áll legközelebb a számomra rokonszenveshez. Ki-be ugrálni. Úton lenni a nézőpontok között. Némiképp talán feloldódni abban. Mert ami egy, az bezárul. Nem-egybe-esni már-meglétevésséggel (. . .) Az esszének ez mindig alapcélkitűzése, valahogy tisztában van az önmagától való szükségszerű kritikai különbözőségének, vagy legalább az erre irányuló heves vágyát jelezni igyekszik valaminő módon, ezért szeretem én, s ezért van jó helyen az irodalomban.”⁴

Juhász Erzsébet a kilencvenes években önnön írói opusában is jó helyre mozdítja el az állomáskeresés (a kísérlet?) műfaját/műfajait, és bizonyítja, hogy az írói esszé *új dimenzió*, amely kiegészíti az írói opust, vagyis – ahogy ő maga utalt rá – próza és esszé organikus módon egészítik ki egymást, tehát nem alá- és fölérendeltségben kell elmélkedni róla.

A háborús körülmények „egyféle” beszéde kihívás a szerző szempontjából, és természetesen az architektonikus vonulatot is tekintetbe veheti, például Mészöly Miklós, Herceg János, Ivo Andrić, Danilo Kiš, Albert Camus, a Pilinszky-beszélgetések és mások kapcsán.

Az olvasás Juhász Erzsébet egész írói világában bizonytalan bizonyosságot jelez, hiszen a behatároltsággal szemben a tárttságot, a látás és fülelés lehetőségével kecsegtet.

Az *Esti följegyzések* nézőpontok (és Kert és Műhely?) közötti dimenziójában felismerhető a felfokozott „létezési érzékenység”, pontosan az, amit a szerző valamennyi „jó irodalmi mű” írójától elvár, viszont jelen van az esszéíró precíz formatudata is, amelynek forrása például a Danilo Kiš-olvasás.

A kilencvenes évek szenzibilis állomás keresése azért emelkedhetett erre a magaslatra, mert az állomások gazdagodtak. Juhász Erzsébet ekkor már egy évtizede behatóan foglalkozott a Monarchia és a „Monarchia-irodalom” kérdéseivel, a közép-európai „sorsformáló körülményekkel”, másrészt az öntapasztalat, a megélt idő az értékrend változására is kihat, az életidő múlása a negyvenedik életév után szintén elgondolkodtató. A szövegek az irodalmi értékítélettel is ószinte óvatossággal bánnak, Márai Sándor esetében például az a fontos, hogy „íz-ig-vérig” olyan ember, aki az írásra és olvasásra tette fel az „életét”.⁵ Az évenztés – melyet Schnitzler vonatkozásában vizsgált⁶, az adott határszituációban (ön)reflexív szövegeket teremt, főként a *Menekülés a homályba* című Schnitzler-elbeszéléssel összefüggésben válik nyilvánvalóvá, hogy a rögeszmesség örüllt szerveződé rendszere csalóka fogódzót jelenthet a széthulló Én számára.⁷ A „tétova jegyzetek” oly korban születtek, amikor többnyire az egyén saját entitását is önzonosságán kívül igyekszik keresni.⁸ Schnitzlerhez viszont talán csak Kosztolányi került ilyen közel a színházi esszéekben.

A Juhász Erzsébet-i állomás kereső attitűd azt a felismerést is magában rejt, hogy az egyes nézőpontból fakadó beszéd módok eltérése a különböző irodalmi hagyományokból is adódik⁹, ahogyan az adott szerző olvasmánylistája és ronggyá olvasott könyveinek sora is elkülönöztetik a többi íróétól. Az „önmege erősítés” az olvasói pozícióval kerül összefüggésbe, erre a mese ürügyén utal a szerző (Andersen, Hajnóczy, operamesék). Az írói nézőpontok befogadhatóságával szemben az irtózatos háborúról jóformán egyetlen megbízható értesülés sem szerezhető, a többféleség legfeljebb az egymással ellentétes uszításokból adódik. A háború Juhász Erzsébet írói tudatában a jelenbe vetettség camus-i szituációját reprodukálja, és a szerzői én a kétségbeesés megszokásától, a ki-be kapcsolás hiányától, a kiégéstől riad meg, ami rosszabb, mint maga a kétségbeesés (lásd Rieux doktor reflexióját *A pestisben*). Az

idézett riadtság nyilvánult meg azon a „korabeli” szabadkai könyvbemutatón is, amelyen az összegyűlt olvasók a nézőpontok közötti utak felfedezésére és valamiféle én-megerősítésre áhítoztak, mert a romos „sorstalanság” szituációját tapasztalták már évek óta. Nem maradtak illúzióink, ellenben az az est egy kicsit út volt a szabadba. Nem is út, inkább „merész” menekülés a tágasságba.

Juhász Erzsébet esszéi és jegyzetei tömörítésre törekszenek, az „ürügy”, amelyből kiindulnak, a sorstalanság csapda-helyzetében értékmérővé válhatnak. A tíz évvel előbb kialakított Kafka-kép például érvényét veszítette, még „abszurdabb lett”.

Esszék születnek a gyermekkor jelenében (a várakozás lázában) megélt ünnepek ürügyén (halottak napja, karácsony, szilveszter), a szövegek viszont egyre többet foglalkoznak a kisebbségi író és irodalom kényszerű társtalanság-kérdésével (Grendel Lajos fontos támaszpont), Közép-Európával mint értékítélettel, nemzettudat, önismeretzavar és nacionalizmus elméleti megapozottságával, a hűség etikájával (Kalapis Zoltán ürügyén), az abszurd aktuális, térségünkre korlátozódó értelmezésével, az apokaliptikus képzetrel és a Duna-álommal, a vak és skatulyákban látó gyűlölet lesújtó vagy az egyénben feltámadó veszélyhelyzetével, háború és művészet viszonyával, a teljesség illúziójával, valamint számos fiatalkori, időnként újraolvasott könyv újraértelmezésével. A hontalanságban a merész, szókimondó esendőség-tudat (derűs) otthonosságával mozog. A sajátos dinamizmus Juhász Erzsébet esetében főként ezt jelenti. Monarchia-kutatásainak letisztultabb tártság- és határszemlélete tanulmányaiban (*Tükörképek labirintusa*, 1996) és posztumusz kötetében, a *Határregényben* válik igazán befogadhatóvá.¹⁰

Az *Esti följegyzések* gondos kötetkompozíciója kisebb esszéfüzereket alakít ki, és miként azt Herceg János *Távlatok* című kötete nyomán maga Juhász Erzsébet megállapította, az esszéfüzért csak hajszál választja el a prózától. A jegyzetek jószerével mindent újraértelmeznek. Ezt az elmozdulást, a keresést tartják mérvadónak. Az újragondolt gyermekkori ünnepek, a rég megélt történetek vagy a fiatalkori olvasmányok magánmitológiája ellenáll a mitológiatlan kornak. A hűség beszéde létező beszéd.

Az *Úttalan utaim* (1998) prózákat tartalmazó kötet, amely prózákat viszont hajszál választja el az esszéktől. A nézőpontok közötti utak megvillannak, néha labirintussá gabalyodnak, „belső” útvesztővé alakulnak, az utazói pozíció azonban az olvasó szemszögéből a legjelentősebb.

A prózát, jegyzeteket író, főként prózaolvasó szerző verset csak „legintenzívebb” pillanataiban olvas. A háborús események például Ady, Petri, Kosztolányi, Radnóti, Vörösmarty felé irányítják. A versolvasással összefüggésben keletkezett önreflexív szövegek a narrátori perspektíva aspektusából jelentő-

sek (lásd *Hajnali részegség*), még akkor is, ha ez a tudás bizonytalanságának perspektívája¹¹, mert bizonyosság és tartósság nem létezik. A perspektíva nézőpontot „fejez ki”, beszélő és beszélgető nézőpontokat. Állomáskeresést.

Juhász Erzsébet azon is töprengett, hogy elméletileg a kortárs próza számíthatna igazán befogadásra, mert az író ugyanolyan helyzetben van, mint az olvasó, csak a művészt felfokozott „létezési érzékenység” jellemzi. Az aszinkronitás mégis törvényszerű. Az irodalomtudós az okokat is kutatja. A tanulmányíró szempontjából most fennáll a szinkron és az aszinkron olvasás relációja, és az esszék, följegyzések természetesen a térség mai kontextusában másként hatnak, mint 1993-ban. A „belső emigráció”¹², a könyvekhez és emlékekhez való menekülés éppen a lelki otthonteremtés szemszögéből fontos. Az itthon és otthon közötti utazás, az érték visszaszerzésének vágya, a tágasság látása a köztes helyzetben élő emigráns gondolkodása.¹³ Az emigráns azonban a Herceg János-i síkon otthont teremt. Ez nem révbe jutást, hanem a jelenbe vetett egyén természetes őszinteségét, önmaga vállalását jelenti. Juhász Erzsébet a *Távlatok* gondolati tágasságához hasonló köteteket hiányolta, és a határ-tudat jegyében hasonló utakra törekedett.¹⁴ A létezési érzékenység kapcsán pedig elég ha most az önfogadás ontológiai vonatkozásaira utalok, amelyet mind a szerelem, mind a gyűlölet és a „vak véletlen” vagy éppen a közép-európaiság, illetve a nemzeti önismeret összefüggésében kifejt. A kilencvenes évek esszéi és följegyzései a megszenvedés „ürügyén” jöttek létre. A sorsformálásra képtelen (dosztojevszkiji, marmeladovi) helyzetben az egyéni sors kételye és a „lényegi kommunikáció” vágya felerősödtek. A sokféleség tágassága a szabad létérzékeléssel, a belső térben való mozgással függ össze.

JEGYZETEK

¹ Vö. Az irodalmi dimenzióról. In: *Állomáskeresésben*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1993, 26.

² Uo., 13–18.

³ Uo. 31.

⁴ Szilasi László: Turgor és ozmózis: a szilva példája. In: *A Kopereczky-effektus*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000, 15.

⁵ Vö. Márai bizonyossága. In: *Esti följegyzések*. JMMT/Forum. Újvidék, 1993, 7.

⁶ A kód motívuma Ady, Krleža és Schnitzler műveiben. In: *Tükörképek labirintusa*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1996, 95–97.

⁷ Uo. 97.

⁸ Utasi Csaba: A belső emigráció útjain. In: *Mindentől messze*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2002, 170–171.

⁹ Vö. Szirák Péter: *Pályák emlékezete*. Balassi Kiadó, Budapest, 2002, 20.

¹⁰ Szerk. Faragó Kornélia és Toldi Éva. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2001

- ¹¹ Jerome Bruner–Joan Lucariello: A világ narratív újrateremtése a monológban. In: *Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó, Budapest, 2001, 135., 139.
- ¹² Vö. Utasi Csaba: *A belső emigráció útjain*
- ¹³ Julia Schiff: *Volt egyszer egy malom*. Kafka, 2002, 6., 34.
- ¹⁴ Lásd Elek Tibor: Önismeret és helyzettudat: hogyan ír és olvas Juhász Erzsébet? *Hitel*, 1995, 2.

